

Lars Nabseth: Den långsammare produktivitetstegringen — tillfällighet eller allvarligt problem?*

Det är idag knappast kontroversiellt att påpeka att 1971 både för den svenska ekonomin som helhet och för den svenska industrin blev ett ovanligt dåligt år. Detta gäller såväl vid internationella jämförelser som vid en jämförelse med den tidigare efterkrigstiden i Sverige. För 1972 är det väl ännu så länge mera tveksamt om motsvarande påståen kan göras för hela den svenska ekonomin. Vad gäller industrin verkar det emellertid, försåvitt vi inte får en snabb internationell konjunkturuppgång under andra halvåret, som om också 1972 skulle bli ett svagt år volym- och vinstmässigt sett. Prognoserna i den reviderade nationalbudgeten, som man dock bör ta med flera nypor salt, pekar på en volymexpansion inom industrin om bara 2 1/2 procent, vilket ligger långt under genomsnittet för 1960-talet och också under de genomsnittskalkyler LU gjort för 1970-talet. Nu skall man naturligtvis vara försiktig med att dra för långtgående slutsatser av utvecklingen bara under ett eller två år. Vi vet från långtidsutredningarna på 1960-talet att de första åren under den 5-årsperiod som långtidsutredningarna i vårt land hittills omfattat varit dåliga för att sedan vändas i en kraftig expansion de två sista åren av perioden. Detta gällde både för perioden 1960—1965 och för perioden 1965—1970. Enligt ett sådant mönster skulle tydligen 1974 och 1975 bli "guldåren" under första hälften av 1970-talet.

Det finns argument, i varje fall när det gäller industrin, för att dessa guldår kanske inte kommer. Eller för att uttrycka sig ändå mera försiktigt om så osäkra saker: Det finns anledning att ingående diskutera vissa drag i vår nuvarande industriella utveckling, som skiljer den från 1960-talet och särskilt då första hälften därav.

Ekon. dr., docent Lars Nabseth är chef för Industriens Utredningsinstitut.

*Artikeln bygger på ett föredrag vid Svenska Handelsbankens bolagsstämma den 9 mars 1972.

Utrymmet medger inte någon mera omfattande ekonomisk-historisk betraktelse över 1960-talets ekonomiska utveckling. Men några ord kan ändå inte undvikas och en del statistik skall också presenteras. Vi vet att produktivitetstegringen i svensk industri gick mycket snabbt såväl under första som under andra hälften av 1960-talet. Den uppgick till ca 7 à 8 procent per arbetstimme och år. Under första hälften var detta kombinerat med en kraftig stegring av industriproduktionen och med en sysselsättningsökning om ca 75 000 personer. Under andra hälften var produktionsökningen måttligare och sysselsättningen blev ungefär oförändrad om 1970 också tas med i bilden.

Vad som nu hänt är bl. a. att produktivitetstegringen i svensk industri enligt tillgängliga data knappast uppgått till mera än 4 à 5 procent per arbetstimme och år för de hittills gångna åren av 1970-talet, dvs. 1970 och 1971. I motsats till årets nationalbudget tror jag knappast heller att takten ökar i år utan att vi ligger kvar på denna i jämförelse med 1960-talet lägre nivå. Motivet till detta antagande är den långsamma produktionsökningen, som knappast ger bästa möjliga utgångsläge för effektivitetsförbättringar.

Man frågar sig vilka skälen är till att vi nu tycks ha kommit tillbaka till 1950-talstakt vad gäller produktivitetsförbättringar och vad som gjorde att vi låg så högt även internationellt sett under 1960-talet. Först måste då konstateras att det nyligen skett en produktivitetstegring inom statistiska centralbyrån vad avser 1950-talet, som höjt upp den genomsnittliga produktivitetstegringen inom industrin under det decenniet med ca 1 procentenhet per år jämfört med tidigare redovisade siffror.

Fortfarande föreligger en betryggande marginal mellan 1950- och 1960-talen, men fortsätter denna typ av produktivitetsförbättring vid centralbyrån

ytterligare några år på 1970-talet blir det katastrof för alla oss ekonomer som vant oss vid att göra utläggningar om skälen till olikheterna. Man får stundom vid behandlingen av vår ekonomiska statistik en känsla av att ha lämnat den verkliga världen och att man i stället befinner sig i någon slags statistisk månvärld full av kratrar och statistiskt grus.

Men låt oss lämna dessa mera dystra betraktelser och ändå använda de data som finns tillgängliga. Det kan finnas många skäl till utvecklingen under 1960-talet. Ett är tullavvecklingen, särskilt inom ramen för EFTA-avtalet, där tillgängliga studier tyder på att det finns ett positivt samband mellan snabb importstegring och snabb produktivitetstegring. Det är för övrigt samma typ av samband som man fann mellan konkurrensutsatta och skyddade näringsgrenar i EFO-rapporten.

Men ett annat inte lika beaktat förhållande är den väldiga investeringsökning som ägde rum i svensk industri mot decennieskiftet eller mellan åren 1958 och 1961. Investeringarna, såväl i byggnader som maskiner, steg med ca 50 procent mellan dessa år. Det har visserligen blivit på modet bland ekonomer att nedvärdera betydelsen av kapitalinvesteringarna för produktions- och produktivitetstvecklingen, men frågan är om vi inte här ändå fick en mängd expansionsinvesteringar i svensk industri som gav underlag för ett kraftfullt utnyttjande från företagsledningarnas sida av den handelsliberalisering och de perioder av högkonjunktur som ägde rum. Detta påståande vinner ökad styrka om man dels tror att mycket av den tekniska utvecklingen är investeringsbunden och alltså fordrar nya byggnader och maskiner, dels beaktar den stundom nämnda s. k. inlärnings-effekten.

Denna effekt innebär, enkelt uttryckt, att produktionen av varje ny enhet av en komplicerad produkt av typen flygplan, fartyg etc. blir billigare än

föregående enhet. Det finns berömda sådana här inlärningskurvor, bl. a. vad gäller flygplanstillverkning i USA. Men denna effekt behöver ju inte bara uppkomma vid produktion inom en anläggning. Den kan också uppkomma vid investeringar i ny teknik mellan företag. Särskilt om det finns ett livligt erfarenhetsutbyte och en rörlighet på kvalificerat folk mellan företagen kan kanske denna inlärnings-effekt mellan företagen bli betydande. Men innebörden av detta blir då också att en livlig investeringsverksamhet i ny teknik ger stort underlag för rationaliseringsbefrämjande "inlärningsinvesteringar" i andra företag under kommande år. Det innebär med andra ord att den samhällsekonomiska avkastningen på en del investeringar kan vara klart större än den rent företagsekonomiska. Det är kanske vad som gällde för en del av investeringsboomen runt början av 1960-talet.

Investeringarna inom industrin efter uppgången fram till 1961 låg kvar på ungefär oförändrad nivå fram till 1969. Detta sammanhänge dels med den utbyggnad som skett och som gav upphov till ökad produktionskapacitet, dels med den successiva lönsamhetsförsämring för svensk industri som ägde rum under 1960-talet. Enligt tillgängliga undersökningar sjönk räntabiliteten fortlöpande inom svensk industri under 1960-talet fram till 1968. Bruttovinsternas andel av omsättningen låg också klart lägre under 1960-talet än under 1950-talet. Finansieringssituationen blev vidare successivt sämre både vad avser självfinansieringsförmåga och soliditet. Samtidigt verkar det sannolikt att den ökade lönsamhetspressen ledde till att arbetskraftsbesparande investeringar i allt högre grad kom att dominera på expansionsinvesteringarnas bekostnad. Arbetskraftsutvecklingen inom industrin under andra hälften av 1960-talet och kanske också den mycket livliga fusionsverksamheten kan tyda på detta. Samtidigt vet vi att strukturomvandlingen inom industrin gick mycket snabbt under 1960-talet inte minst under

andra hälften. Det kan t. ex. nämnas att antalet anläggningar med flera än 200 arbetare inom industrin i landet sjönk med 20 procent eller ca 120 enheter mellan 1965 och 1969. Detta innebar uppenbarligen att kapitalutslaget inom industrin var stort och att mycket av de nyinvesteringar som gjordes, gick åt till att ersätta förslitet och utslaget kapital. Enligt undersökningar inom institutet har reinvesteringarnas andel av bruttoinvesteringarna inom industrin stigit kraftigt under efterkrigstiden och då inte minst under andra hälften av 1960-talet.

Slutsatsen av dessa beräkningar blir uppenbarligen att kapitalvolymen inom industrin mot slutet av 1960-talet inte steg tillräckligt snabbt för att motsvara de krav, som vi vill ställa på fortsatt snabb produktions- och produktivitetstegring inom industrin under 1970-talet. Eftersom Sverige är ett land som i ovanligt hög grad lever på industriell tillverkning, är det uppenbart att det är tillväxten inom den sektorn, som skall bära upp fortsatt importstegring, fortsatt utbyggnad av offentlig sektor, fortsatt arbetstidsförkortning och fortsatt satsning på yttre och inre miljövård under 1970-talet. Vi behövde och behöver med andra ord en ny investeringsboom av 1958—1961 års modell. Det var också något som 1970 års långtidsutredning var medveten om då den drev tesen att industriinvesteringarna behövde stiga snabbt redan under 1970-talets första år. Industrins andel av de totala investeringarna behövde öka.

Vad har då hänt runt det senaste decennieskiftet? Mellan 1968 och 1971 skedde en investeringsuppgång inom industrin, men bara på 20 procent att jämföra med de 50 procenten åren 1958—1961. Kapacitetssituationen inom industrin och den tekniska moderniteten på kapitalföremålen skulle enligt detta betraktelsesätt inte nu vara sådan att vi under de närmaste åren kan vänta samma snabba utveckling som vi hade under 1960-talets första hälft.

Kapacitets- och vinstläget inom industrin ger för närvarande heller ingen anledning förmoda att vi under 1972 är på väg att i någon större mån ta igen de investeringar vi tidigare borde ha fått gjorda.

Jag undrar om det idag i ett helt annat och lättare penningpolitiskt klimat egentligen är kontroversiellt att konstatera att den extremt hårda penningpolitik som fördes under 1970 i efterhand framstår som något av en olycka. Genom den bröts en investeringsboom inom industrin, som var på väg efter det att kapacitetstaket nåtts under 1969. Tillgängliga undersökningar tyder på att den investeringsneddragande effekten uppgick till ca 5 procent av de totala industriinvesteringarna och att denna nedgång framför allt drabbade mindre och medelstora företag. Men till denna effekt kommer att politiken ifråga kan ha skrämt många företag från att låna till investeringar i ett läge som nu då pengar finns tillgängliga. Man vet ju inte om den hårda penningpolitiken snart är tillbaka. Från statsmakterna sägs ofta som tröst då investeringsutvecklingen inom industrin förs på tal att per sysselsatt räknat har vi ändå bland de högsta investeringarna i världen. För mig är detta en ringa tröst eftersom man då glömmer halva meningen. Vi förbrukar ju också kapital per sysselsatt räknat i en omfattning som endast gäller få andra länder. Detta är självfallet en följd av den stora kapitalvolym vi har till vårt förfogande och som starkt bidrar till att svensk industri kan betala Europas högsta löner. Men det kan den bara om maskinerna snurrar och byggnaderna används. Det intressanta är självfallet förhållandet mellan nytillskottet och förslitningen av kapitalföremål.

I klartext kan man ställa frågan om svårigheterna att få igång en investeringsboom inom industrin måste ses som ett tecken på att vår pris- och kostnadsnivå trots de senaste valutanpassningarna blivit för hög internationellt sett. Vi var aldrig riktigt i jämvikt vad avser bytesbalansen under

andra hälften av 1960-talet och att 1971 gav an tydningar om att vi fått en släng av vad jag i ett tidigare sammanhang kallat "den engelska sjukan", kan det väl inte råda någon tvekan om. Vi tycks för närvarande ha svårigheter att förena de båda målen, yttre och inre balans i ekonomin, något som engelsmännen lidit av under nästan hela 60-talet och ännu inte kommit över. Frågan är hur djupt angripna vi blivit av den här sjukan. För att kunna svara på detta behöver vi kanske mera dataunderlag än som nu finns tillgängligt.

Ett sådant dataunderlag kan vara en jämförelse mellan industrins expansion i Sverige och de svenskägda industriernas expansion utomlands. Har hästen funnit klimatet kring den brunn han normalt brukat dricka i så bistert att han känt sig tvingad att utnyttja andra mera gästvänliga brunnar? Bl. a. för att kunna diskutera denna fråga har vi under det senaste året inom Industriens Utredningsinstitut med extra finansiellt stöd från SAF, Industriförbundet, Bankföreningen och Exportföreningen, varit sysselsatta med en undersökning om svensk industris verksamhet utomlands. Några av de första resultaten från undersökningen

presenteras i föreliggande artikel. Resultaten är fortfarande i viss mening preliminära, även om några stora förändringar i dem inte är att vänta. Materialet är i det närmaste fullständigt vad avser majoritetsägda svenska producerande dotterbolag i utlandet. Däremot är inte en del producerande företag, i vilka svenska företag äger betydande minoritetsintressen, med i redovisningen. Poängteras bör att det endast är fråga om **producerande** företag. Försäljningsföretag ingår inte i de uppgifter som här redovisas, men väl i det material som samlats in. Ett liknande undersökning gjordes för några år sedan avseende perioden 1960—65 på initiativ av SAF, Exportföreningen och Industriförbundet. Enligt denna undersökning hade sysselsättningen och omsättningen i de svenskägda utlandsproducerande dotterbolagen stigit snabbt under första hälften av 1960-talet. Samtidigt steg, som tidigare påpekats, sysselsättningen inom industrin i landet också en hel del under 1960-talets första hälft, även om uppgången här i landet inte alls var lika stark som i utlandet.

Enligt den omnämnda undersökningen, med de av oss använda definitionerna, uppgick sysselsätt-

Tabell 1. Svenska industriföretags producerande dotterföretag i utlandet samt industrins sysselsättnings- och omsättningsutveckling i Sverige

Preliminära siffror

	1965	1970	Förändring 1965—1970 %
Svensk industri i utlandet			
Antal anställda	146 600	182 400	24
Omsättning, milj. kr ¹	8 470	15 980	89
Totala tillgångar, milj. kr ¹	7 840	17 830	127
Industrin i Sverige			
Antal anställda	988 500	988 460	0
Omsättning, milj. kr ¹	76 750	110 930	45

¹ löpande priser.

ningen år 1965 i de utlandsproducerande dotterföretagen till knappt 150 000 personer, medan ca 990 000 personer samma år var sysselsatta inom industrin i vårt land. Av tabell 1 framgår utvecklingen under perioden 1965—70. I tabellen görs också en jämförelse med motsvarande utveckling för industrin i Sverige. Antalet anställda i de utlandsproducerande dotterföretagen har tydligt stigit med ca 35 000 personer eller ca 25 procent. I Sverige har någon ökning av antalet industrianställda inte skett under perioden. På omsättningsidan har ökningen utomlands uppgått till ca 90 procent eller dubbelt så mycket som i Sverige, medan tillgångarnas värde stigit med ca 125 procent i utlandet. Nu måste beaktas vad gäller värdesiffrorna att värderingen skett till de växelkurser som gällde 1965 respektive 1970. Eventuella apprecieringar eller deprecieringar under perioden har sålunda påverkat siffrorna. Vidare måste självfallet beaktas att siffrorna också är påverkade av prisstegringseffekter. Om alltså prisstegringen gått snabbare i de länder där vi har utländska dotterbolag än i Sverige, inverkar detta på möjligheterna till jämförelser. Likafullt tror jag knappast påståendet att produktionsexpansionen gått for-

tare utomlands än i Sverige kan förändras av sådana hänsynstaganden.

Såväl sysselsättningen som omsättningen har således stigit snabbare i de utlandsproducerande dotterföretagen än i Sverige. Detta innebär en fortsättning på de tendenser som gjorde sig gällande redan under första hälften av 1960-talet. Samtidigt kan man emellertid observera att sysselsättningsökningen i dotterföretagen utomlands i procent räknat gick ungefär dubbelt så fort under första hälften av 1960-talet som under den andra. Antalet anställda steg också något snabbare under första hälften.

I tabell 2 redovisas fördelningen av tillgångar, anställda och omsättning på olika regioner och förändringarna mellan 1965 och 1970. Vi ser här av andelsfördelningarna att EEC-området svarar för ca 50 procent av de utländska dotterbolagens sysselsättning och omsättning. EFTA har en andel på drygt 20 procent, varav Norden står för nästan hälften. Övriga regioner ligger runt 10 procent vad gäller omsättning, sysselsättning och tillgångar. Men ser vi i stället på förändringarna mellan 1965 och 1970 framgår att den snabbaste expansionen

Tabell 2. Svenska industriföretags producerande dotterbolag i utlandet, fördelade på regioner

Region	Tillgångar			Anställda			Omsättning		
	1970		ökning	1970		ökning	1970		ökning
	milj. kr	andel %	1965—1970 %	1 000	andel %	1965—1970 %	milj. kr	andel %	1965—1970 %
EEC	9 090	51	141	83	46	21	8 150	51	108
EFTA	3 570	20	155	42	23	37	3 460	22	110
därav Norden	(1 490)	(8)	(163)	(18)	(10)	(65)	(1 700)	(11)	(136)
Nordamerika	2 150	12	63	12	7	—16	1 850	12	22
Latinamerika	1 970	11	228	22	12	78	1 400	9	144
Övriga världen	1 050	6	40	23	12	15	1 120	7	38
Totalt	17 830	100	127	182	100	24	15 980	100	89

tydligt skett i Norden och i Latinamerika. EEC-bolagen har haft en utveckling som ifråga om anställda gått något långsammare än genomsnittligt och ifråga om omsättning något snabbare. Denna kanske förvånansvärt långsamma expansion sammanhänger med utvecklingen för ett par stora utlandsbolag. Om dessa företag frånräknas har tillväxten gått avsevärt fortare än för genomsnittet. Ifråga om Nordamerika har omsättningsökningen varit mycket måttlig, medan sysselsättningen faktiskt sjunkit med ett par tusen personer. Detta beror på att en del svenska dotterföretag i USA sålts under perioden.

I tabell 3 redovisas fördelningen av tillgångar, anställda och omsättning på branscher. Av denna tabell framgår att verkstadsindustrin svarar för ca 75 procent av de utlandsproducerande dotterföretagens verksamhet. En ytterligare uppdelning av denna branschgrupp har här inte kunnat göras men kommer att göras längre fram. Utländska dotterföretag till svenska järn- och metallverk är vanligen verksamma inom metallmanufaktursektorn och har därför klassats till verkstadsindustrin. Ser man på de procentuella förändringarna

branschvis har uppenbarligen tillväxten inom beklädnadsindustrin gått klart snabbast. Fortfarande utgör emellertid denna typ av verksamhet bara en liten del av de svenska utlandsbolagens produktion. Skogsindustrin har också visat en kraftig tillväxt på utlandssidan. För verkstadsindustrin har förändringarna ungefärligen motsvarat genomsnittet för hela industrin, vilket inte är förvånande med hänsyn till den stora andel därav som faller på verkstäderna. Jämför vi branschutvecklingen utomlands med motsvarande förändringar i Sverige finner vi att de branschgrupper som expanderat fortast utomlands, tillhör dem som haft den svagaste sysselsättningsutvecklingen här i landet. I särskilt hög grad gäller detta självfallet för beklädnadsindustrin.

Det är uppenbarligen så att föreliggande material kan ligga till grund för många slutsatser utöver vad som här finns utrymme att framföra. Vi avser också från institutets sida att under året komma ut med en fylligare presentation bl. a. på länder- och branschnivå av materialet och att senare presentera analyser av detta. Redan nu kan emellertid några synpunkter framhållas som till en del

Tabell 3. Svenska industriföretags producerande dotterbolag i utlandet, fördelade på branscher

Bransch	Tillgångar			Anställda			Omsättning		
	1970		ökning	1970		ökning	1970		ökning
	milj. kr	andel %	1965—1970 %	1 000	andel %	1965—1970 %	milj. kr	andel %	1965—1970 %
Beklädnadsindustrin	70	0,4	597	3	2	448	100	0,6	422
Skogsindustrin (inkl pappersvaru-)	1 710	10	245	12	6	110	1 270	8	212
Kemi- och gummi-industrin	1 230	7	43	24	13	1	1 340	78	82
Verkstadsindustrin	14 070	79	125	135	74	20	12 430	78	82
Övrig industri	750	4	248	8	5	104	840	5	277
Totalt	17 830	100	127	182	100	24	15 980	100	89

anknyter till de tidigare synpunkterna om investeringsklimatet i Sverige och som också tjänar ändamålet att underlätta den fortsatta debatten.

För det första måste, vid jämförelser mellan svensk och utländsk utveckling, skillnader i allmän expansionstakt mellan länderna beaktas. Om denna är snabbare än i Sverige i vissa länder där vi har stora dotterbolag är det inget egendomligt i att dessa i genomsnitt också tillväxer fortare än företagen i vårt land. Vi vet t. ex. att vi hade en mycket långsam total ökning av arbetskraften i landet under andra hälften av 1960-talet, vilket naturligen också påverkat sysselsättningsutvecklingen inom industrin.

För det andra måste framhållas det komplimentära samband som finns mellan svensk export och direktinvesteringar utomlands. Ökad export kräver ofta också investeringar i utlandet för att bli möjlig. Det föreligger med andra ord en komplementaritet mellan export och investeringar.

Vi vet från tidigare undersökningar att exporten från de svenska moderföretagen till de producerande dotterföretagen är betydande och vi kommer också senare att kunna redovisa utvecklingen härav för perioden 1965—1970. Vidare bör beaktas att direktinvesteringar utomlands ofta ger upphov till svensk export av kapitalutrustning i olika former.

För det tredje har vi det svåra problemet om i vilken mån tillverkning utomlands är ett alternativ till tillverkning i Sverige. Det kan mycket ofta förhålla sig så att alternativet till produktion i svenska dotterbolag utomlands inte alls är produktion här i landet utan i stället produktion av någon utländsk tillverkare som ser de marknadsmöjligheter som föreligger. I dylika fall löper vi uppenbarligen risken att mista både export till dotterföretaget och eventuella remitteringar av vinstmedel. Vidare ger

utlandsproduktion i dylika fall möjligheter att slå ut FoU-kostnaderna på en större volym, vilket också höjer den svenska industrins konkurrenskraft på export och hemmamarknad.

Det är i detta sammanhang lämpligt att anknyta till en bland utrikeshandelsekonomer välkänd teori som går under benämningen produktcykelteorin, som kanske hittills framför allt tillämpats på amerikanska förhållanden. Men den kan också sägas vara aktuell för oss. Enligt den kan länder med mycket hög internationell lönenivå å la Sverige bl. a. motivera denna genom att producera nya produkter, som andra länder med lägre lönenivå antingen inte tekniskt kan klara eller inte får tillverka som följd av patentskydd eller dylikt. När produkten så småningom blir mera allmänt använd och lämpar sig för massproduktion, blir det emellertid lönsamt att förlägga tillverkningen till länder med lägre lönenivå. Detta sker då ofta genom moderbolagets försorg, men kan i annat fall ske genom ny eller utökad verksamhet hos utländska konkurrenter. På så sätt får man en länderförflyttning av produktionen av olika varor. TV-apparater och i viss mån bilar är exempel härpå för USA:s del. Men för att motivera löneläget måste höglönelandet hela tiden kunna komma med nya produkter som ger underlag för lönsamma investeringar. Har Sverige kanske blivit exempel på ett höglöneland, där denna ström av lönsamma nya produkter håller på att sina? Eller, alternativt, har kanske andra länders förmåga att producera komplicerade produkter stigit i förhållande till vår egen förmåga varigenom det försprång vi haft på en del områden krympt samman? Sanningen ligger kanske i att båda dessa saker håller på att hända. Det är i varje fall något illavarslande att forskningsinsatserna inom industrin enligt tillgänglig statistik närmast sjunkit mellan 1967 och 1969. Detta tyder på ett hårt pressat kostnadsläge för företagen, när man inte längre vågar eller kan öka sina framtidsinvesteringar. Ett annat intressant och kanske också illa-

varslande tecken är den nedgång som inträtt de två senaste åren i fusionsverksamheten inom industrin efter uppgången under 1960-talet. Enligt mångas utsagor finns det en stor mängd säljvilliga företag. Lever dessa kvar i en prisnivå för företag från 1960-talet, som inte längre går att upprätthålla på grund av lönsamhetspressen?

Vi behöver tydligen mycket snart få igång en ordentlig investeringsuppgång inom industrin om långtidsutredningens kalkyler skall kunna förverkligas. Beklagligtvis ser väl knappast EEC-frågans lösning för vår del ut att kunna ge det lönsamhetsmässiga och psykologiska underlaget för en dylik uppgång. Om industriproduktionen i år stiger enligt beräkningarna måste denna produktion åren 1973—1975 stiga med i genomsnitt ca 7 procent om året för att långtidsutredningens industrikalkyler skall slå in. Det finns idag många som inte tror detta blir möjligt, även om tidigare erfarenheter manar till viss försiktighet med tvärsäkra uttalanden.

Nu kan till sist naturligtvis sägas att om takten i produktions- och produktivitetsstegringen i

svensk industri under 1970-talet blir mera lik 1950-talet än 1960-talet behöver detta inte vara någon stor olycka för vår ekonomi. Inte heller behöver det innebära någon katastrof om svensk industri på sikt inte orkar betala Europas högsta löner. Men för att inte betydande sociala problem i form av bland annat varaktigt hög arbetslöshet skall uppkomma krävs att våra beslutsfattare i tid observerar och anpassar sig efter de förändringar som sker, exempelvis vad gäller kraven på löneökningar, på utökad offentlig sektor eller på takten i en förbättrad inre och yttre miljö. Den gamla nationalekonomiska tesen om att vi alla lever under knapphetens kalla stjärna tycks inte ha blivit gammalmodig på vägen mot det postindustriella samhället. I stället har nyttigheter som vi tidigare i läroböckerna betecknat som fria och utan ekonomiskt värde, såsom friskt vatten och ren luft, fått ett sådant värde inte endast för den törstande i öknen eller för ubåtsbesättningen på havsbotten. Det från jordbrukshushållningens dagar i vårt land härstammande ordspråket om att vi måste "rätta mun efter matsäcken" gäller även i datorernas och atomreaktorernas tidevarv.